

О. М. Голікова

ПРОДАЖ ТЕХНІКИ МТС КОЛГОСПАМ: ДО ІСТОРІЇ УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ

Метою даної статті є дослідження витоків постановки питання з реорганізації машинно-тракторних станцій та продажу техніки колгоспам. Автор здійснив спробу проаналізувати проблему щодо реорганізації МТС з точки зору головних ідеологем комуністичного керівництва з питання власності на засоби виробництва.

Ключові слова: МТС, колгоспи, командно-адміністративна система, загальнонародна власність, кооперативна власність, засоби виробництва.

Суперечливий, подекуди драматичний характер реформаційних процесів із становлення сучасної національної ринкової економіки з демократичними формами управління робить актуальним критичний аналіз функціонування командно-адміністративної системи та авторитарно-бюрократичного способу правління в радянській Україні. Без чіткого розуміння принципових засад старої командної моделі управління, без урахування тих тенденцій, що зароджувались у попередній системі господарювання, годі й думати про формування самодостатньої національної економіки в незалежній Україні.

Найболючіше командно-адміністративна модель управління уразила аграрний сектор України. Антиселянська комуністично-державна політика, екстенсивний характер господарювання сповна розхитали економічні та соціальні підвалини українського села. Сільське господарство радянської України, як й усього Союзу РСР, було поприщем численних і різноманітних експериментів. Черговим експериментом наприкінці 1950-х рр. стала реорганізація МТС та продаж техніки безпосередньо колгоспам.

Реформа з реорганізації МТС почалась в умовах, коли позитивний потенціал аграрних перетворень, що були закладені рішеннями вересневого (1953 р.) пленуму ЦК КПРС, був в основному вичерпаний, про що свідчило дедалі більше уповільнення темпів розвитку колгоспно-радгоспного виробництва. Розпочалася реанімація командно-вольових методів управління, перерозподіл економічних ресурсів на користь важкої індустрії без урахування потреб розвитку продуктивних сил сільського господарства. 25–26 лютого 1958 р. пленум ЦК КПРС прийняв постанову «Про дальший розвиток колгоспного ладу та реорганізацію машинно-тракторних станцій». Закон з тією ж назвою 31 березня 1958 р. ухвалила сесія Верховної Ради СРСР [9]. Відповідно до Закону «Про дальший розвиток колгоспного ладу...», реорганізація МТС мала здійснюватись поступово, «в різні строки, з урахуванням особливостей районів і колгоспів» [9, с. 395]. Але пам'ять про недавню колективізацію живила революційних дух партійних і господарських реформаторів. Відтак реорганізацію МТС було практично завершено на початок 1959 р. Як результат, у колгоспів виникли величезні заборгованості, що були спричинені необхідністю викупляти техніку у держави.

Новітні підходи до вивчення проблеми реорганізації МТС в Україні містяться у фундаментальних дослідженнях [3] та дисертаційних роботах українських істориків [10], а також у новітніх посібниках з аграрної історії України [1]. Приміром, автори колективних нарисів «Історія українського селянства» відзначають, що для забезпечення наскрізного контролю над селянством, виробництвом і розподілом зерна в країні діяли не лише колгоспно-радгоспна система, розгалужений державний заготівельний апарат, а й державні машинно-тракторні станції [5]. МТС, користуючись своїми монопольними правами єдиного власника сільськогосподарської техніки на селі, здійснювали додаткове вилучення зерна з колгоспів. Навіть за умов крайньої неефективності діяльності МТС, невиконання ними своїх договірних зобов'язань перед колгоспами, держава не квапилась ліквідувати машинно-тракторні станції. Адже їхнє існування віддзеркалювало комуністичні аксіоми про обов'язкову належність основних засобів виробництва до категорії загальнонародної (державної) власності. Колгоспи, як відомо, уважались власністю кооперативною. На думку українського історика І. М. Романюка, «колгоспи і МТС уособлювали

дві форми «соціалістичного» господарювання, і державне фінансування діяльності машинно-тракторних станцій одночасно служило основою для виробничого плану колгоспу». Дуже швидко це спричинило одержавлення кооперативно-колгоспної власності і встановлення повної залежності колгоспів від держави [11].

За великої кількості робіт з історії МТС питання щодо їх реорганізації розглядається українськими істориками переважно крізь призму головних наслідків від продажу техніки МТС колгоспам та тлумачиться як чергове перекачування коштів з колгоспів до держави, що вкотре завдало сільськогосподарському виробництву великої шкоди. Проблема обговорення та прийняття рішення з питання реорганізації МТС дотепер не отримала у вітчизняній історичній літературі самостійного наукового висвітлення.

Метою даної публікації є дослідження історії постановки питання про реорганізацію МТС та продаж сільгосптехніки колгоспам.

Ідея передачі техніки МТС колгоспам не була новою. Ще у кінці 1929 – на початку 1930-го рр. ЦК ВКП(б) наполягав на продажу колгоспам техніки МТС, вимагаючи від колгоспів відшкодування вартості машинно-тракторних станцій упродовж трьох років. Проте вже у кінці 1930-го року, через бідність колгоспів, це рішення було скасоване. Вдруге пропозиція щодо продажу техніки МТС колгоспам була оприлюднена на початку 1950-х рр. Науковий співробітник Інституту економіки АН СРСР В. Венжер, автор наукової роботи з проблем виробничої діяльності МТС [2], разом із своєю дружиною, кандидатом економічних наук, доцентом Московського університету А. Саніною, запропонували «продати у власність колгоспів основні засоби виробництва, зосереджені у машинно-тракторних станціях». Ця теза була обґрунтована ними у листопаді 1951 р. у рамках дозволеної Й. Сталіним економічної дискусії з питання підготовки проекту посібника з політекономії. Цікаво, що висновки Венжера не були умовиводами кабінетного вченого. У 1933–1934 рр. він працював начальником політвідділу МТС, а у 1936–1938 рр. – директором зернового радгоспу. Отже, можемо припустити, що, як дослідник виробничої діяльності МТС і водночас як практик, В. Венжер передусім дбав про поліпшення результативності праці у сільському господарстві. Шкода, що шість листів Венжера і Саніної, надісланих на ім'я радянського вождя до Сочі, неможливо дослідити – вони не збереглися. Однак широке цитування тих листів Сталіним у його відомій роботі «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» [12] робить можливим науковий аналіз обґрунтованої В. Венжером і А. Саніною пропозиції.

На думку Т. Кузнецової та Л. Нікіфорова, російських економістів, авторів передмови «Про автора» до роботи Володимира Григоровича Венжера «Как было, как могло быть, как стало, как должно стать. (Вопросы истории нашего строя)», Венжер і Саніна виходили з того, що колгоспи як кооперативні підприємства (як офіційно уважалось) мусять стати власниками засобів виробництва і результатів своєї праці [7]. Сумнівно, щоб такий радикальний висновок міг собі дозволити навіть найсміливіший із співробітників Інституту економіки АН СРСР на початку 1950-х рр. Нагадаймо, що робота В. Венжера «Как было, как могло быть...» вийшла друком у 1990 р., за «перебудови», коли в СРСР надзвичайної актуальності набули питання щодо розвитку «справжньої» кооперації, її засад, відродження кооперативних основ колгоспів, використання кооперативних принципів у державному секторі тощо, а отже, висновок російських економістів Т. Кузнецової та Л. Нікіфорова відбивав актуальні проблеми розвитку сільгоспвиробництва доби перебудови. На нашу думку, висновок В. Венжера і А. Саніної щодо продажу техніки МТС колгоспам треба розглядати виключно у контексті тих проблем, що обговорювались під час економічної дискусії у листопаді 1951 р. з приводу оцінки проекту посібника з політичної економії і які віднайшли своє відображення у роботі Й. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР». Фактично головним завданням тієї дискусії, за Й. Сталіним, було узгодження основних положень посібника з політекономії, у якому «має міститись усе головне, що стосується як економіки нашої країни, так й економіки капіталізму і колоніальної системи» [12, с. 13]. Звичайно, із висновками на користь соціалістичної економіки. Поміж головних проблем упродовж тієї дискусії постало питання про підвищення колгоспної власності до рівня загальнонародної власності, нібито дійсно соціалістичної за тогочасними ідеологічними аксіомами. 28 вересня 1952 р. Й. Сталін,

відзначивши «чимало правильних формулювань і цікавих пропозицій», що містились у листах Саніної і Венжера до нього, водночас піддав критиці їхні «серйозні теоретичні помилки». У своїй «Відповіді товаришам Саніній А. В. і Венжеру В. Г.» радянський керівник загострив питання щодо заходів, котрі треба здійснити, щоб «підняти колгоспну власність, яка звісно не є загальнонародною власністю, до рівня загальнонародної («національної») власності?» Фактично це питання знаходилося у площині з'ясування характеру колгоспної власності: наскільки вона є соціалістичною за своєю природою? За Сталіним, колгоспна власність є однозначно соціалістичною формою власності, що означає, що пропозиція Венжера і Саніної про продаж у власність колгоспам основних засобів виробництва, зосереджених у машинно-тракторних станціях, з метою підняття колгоспної власності до рівня загальнонародної власності, не є виправданою. По-друге, пропозиція щодо продажу техніки МТС пояснювалась Саніною і Венжером як спосіб звільнення держави від «тягаря» фінансових видатків у сільське господарство з тим, щоб самі колгоспи забезпечували капіталовкладення в сільське господарство та несли усю фінансову відповідальність за основні засоби виробництва, зокрема машинно-тракторну техніку. Відкидаючи цю ідею, Сталін зауважив, що колгоспи не зможуть купувати новітню техніку та нести мільярдні витрати, які зможуть окупитися лише через 6–8 років. Це по силах лише державі. У протилежному випадку колгоспи зазнають великих збитків і розорення, буде підірвана механізація сільського господарства і знижені темпи колгоспного виробництва [8]. Не можна сказати, що радянський диктатор геть був неправий. Подальша історія довела, що продаж техніки МТС колгоспам дійсно призвела до серйозних ускладнень у розвитку колгоспного виробництва. На нашу думку, причину цих ускладнень треба шукати у площині суперечностей між розширенням сфери дії товарного обігу, коли колосальна кількість знарядь сільськогосподарського виробництва стала предметом купівлі–продажу та абстрактно-теоретичними узагальненнями комуністичних ідеологів, за яких по мірі просунення до комунізму товарний обіг має звужуватись, а згодом зійти нанівець. Як результат, реальне розширення товарного обігу та дія ринкових законів товарного виробництва, спричинені продажем техніки МТС колгоспам, на практиці ігнорувались радянським керівництвом.

З середини 1950-х рр., після смерті Сталіна, погляди на колгоспи як основну форму ведення соціалістичного сільського господарства зазнали змін. У суспільствознавчій літературі дістала розповсюдження теза про первинність радгоспів, заснованих на державній (загальнонародній) власності. Радянські автори невтомно проводили думку про недостатню «соціалістичність» колгоспної форми власності, яка поступалася за рівнем усупільнення основних засобів виробництва радгоспам. На цій основі радгоспи стали оцінюватись як більш зростаюча і послідовно соціалістична форма підприємств на противагу менш зрілій формі – колгоспам [6]. У цьому річищі й відбувалось масове перетворення колгоспів на радгоспи. Аж до прийняття в СРСР 6 березня 1990 р. нового Закону про власність, який вперше допускав й інші форми ведення сільського господарства, лише колгоспи й радгоспи довгий час уважались єдино допустимими формами власності в аграрному господарстві при соціалізмі [4].

До речі, теоретичні «помилки» В. Г. Венжера і А. В. Саніної у межах тієї дозволеної владою дискусії коштували обом дорого: А. В. Саніна мусила залишити роботу в МДУ, а теоретичні хиби її чоловіка мали бути розглянуті на партійному зібранні в Інституті економіки АН СРСР. Але вчений хворів. А незабаром помер Й. Сталін.

Література

1. Аграрна історія України: Навч. посіб. / П. П. Панченко, Ю. Ф. Мельник, В. А. Вергунов. – К., 2007; Каденюк О. С. Аграрна історія України: (курс лекцій). – Кам'янець-Подільський, 2005.
2. Венжер В. Г. Основные вопросы производственной деятельности МТС. – М., 1949.
3. Гайдучкий П. І., Лобас М. Л. Відродження МТС. – К., 1997; Українське село у 20–90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис) / Л. Ю. Беренштейн, П. П. Панченко, Ф. Х. Джос. – К., 1998; Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті: (1956–1965). – К., 2004; Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. – Вінниця, 2005 та ін.

4. Закон СССР «О собственности в СССР» от 6 марта 1990 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1990. – № 11.
5. Історія українського селянства. Нариси. У 2-х т. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. – С. 428.
6. Котов Г. Г. Сближение двух форм социалистической собственности и укрепление союза рабочего класса и крестьянства // Союз рабочего класса и крестьянства на современном этапе. – М., 1962. – С. 81.
7. Кузнецова Т. Е., Никифоров Л. В. Об авторе // Венжер В. Г. Как было, как могло быть, как стало, как должно стать. (Вопросы истории нашего строя). – М., 1990. – С. 4.
8. Ответ товарищам Саниной А. В. и Венжеру В. Г. // Сталин И. В. Экономические проблемы социализма в СССР. – С. 87.
9. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. В 5-ти т. Т. 4. 1953–1961. – М., 1968. – С. 392–401.
10. Ровчак Л. В. Машинно-тракторні станції в Україні (50-ті рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2000; Лубко І. М. Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1953–1964 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2002; Зиза М. М. Зміни виробничих відносин в українському селі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): історичний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Луганськ, 2005.
11. Романюк І. М. Соціально-економічні та культурні процеси в українському селі у 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... докт. іст. наук: 07.00.01. – Чернівці, 2006.
12. Сталин И. В. Экономические проблемы социализма в СССР. – М., 1952. – 96 с.

Е. М. Голикова

Продажа техники МТС колхозам: к истории принятия решения.

Целью данной статьи является изучение истоков постановки вопроса о реорганизации машинно-тракторных станций и продаже техники колхозам. Автор осуществил попытку проанализировать проблему реорганизации МТС с точки зрения главных идеологических постулатов коммунистического руководства по вопросу собственности на средства производства.

Ключевые слова: МТС, командно-административная система, колхозы, общенародная собственность, кооперативная собственность, средства производства.

Е. М. Golikova

Sellin MTS to the Collective: to the History of the Decision Taking

The studying of the origin of statement of a question about machine and tractor stations reorganization and selling machinery to collective farms is the aim of the given article. The author made an attempt to analyze the problem of MTS reorganization from the point of view of communist governing body main ideological postulates about the question of means of production property.

Key words: MTS, command and administrative system, collective farms, national property, cooperative property, means of production.